

BODÓ JULIANNA

A felszín játéka

Tizenévesek közösségeiről

Nap mint nap találkozunk velük. Iskolában, utcán, parkokban, mozik és színházak előcsarnokában, mindenütt látni lehet őket. Viselkedésük feltűnő, már-már kihívó. Gesztusaik szélesek, sodróak, de ugyanakkor esetlenek, suták. Beszédük hangos, bár néha zavart, erőltetett nevetésbe fullad. Öltözetük feltűnő, a ruhadarabok nem mindig illenek össze egymással. Egész megjelenésük az önfelmutatás gesztusa, s az ebbe újból és újból belebicsakló, belezavarodó igyekezet. Heves mozdulataik mintha láthatatlan falakat igyekeznének széttörni, s átnyúlnának egy másik, ismeretlen, de vágyott térbe. A beszéd hangereje, a szóhasználat maga is kísérlet az áthatolásra, magabiztosnak feltüntetett igyekezet, amelyet időről időre az elbizonytalanodás vált fel.

Ezek azok a tizenéves serdülők, akik a gyermek- és ifjúkor határán az önmeghatározás lehetőségei közt bizonytalankodva többnyire olyan formákat választanak, amelyek visszatetszést váltanak ki a környezetből. A környezetüket zavarja a feltűnősködés, a hangoskodás, de talán leginkább viselkedésük magamutogató jellege váltja ki a leghevesebb ellenérzést. A felnőttek által elfogadott viselkedési normák szerint a nyilvános helyek nem alkalmasak az olyan típusú megnyilvánulásokra, amelyekben az egyén többet mutat önmagából, mint amennyit az ilyen helyeken való „áthaladás” megkövetel. Ezek szerint a szabályok szerint nyilvános helyeken az egyén visszafogott, inkább közömbös mint kitérülő, gondolataival, érzéseivel visszavonul a nyilvánosságnak szánt mindennapi-

ság álarca mögé. Ez az álarc természetesen a „jobbik formánk” ábrája akar lenni: elegáns, üde, udvarias. Az érzelmi túlfűtöttség nyilvános színre lépését egyértelműen elítéli és visszautasítja. Ezért kelt megütközést, meglepődést, ijedtséget vagy zavart a túl hangos kacagás vagy sírás az utcán, de a még szokásosnál hangosabb beszéd is enyhe rosszallással vonja magára a figyelmet.

A tizenévesek tarka hancúrozása a parkokban, tereken bármennyire megszokott jelenség, elfogadottá mégsem vált. A környezet nem tudja önmagába olvasztani, újra és újra zavaró tünetként érzékeli őket, megnyugtató magyarázatot nem talál rájuk. Megítélésekben nem fukarkodik, de ezekkel nem képes kiiktatni a jelenséget.

Ezeket a felszíni jegyeket túl felfigyelhetünk arra is, hogy csoportjellegű megnyilvánulásokról van szó. Az ilyen viselkedés magányosan nagyon szegényes, hisz nem lehet hangoskodni egyedül. Ám a csoportjelleg fontossága elsősorban nem is a változatosabb viselkedésformákban ragadható meg, hanem a csoportosság igazolást nyújtó „háttértudatában”. Az egyén csak akkor lehet biztos viselkedése helyességében, ha mások is állanak mögötte, és ezek helyeslik — nyíltan vagy hallgatólagosan — mindazt, amit tesz, reagálnak viselkedésére, és ez a reakció beilleszkedik az egyéni viselkedések rendszerébe. Ami pedig az önfelmutatás gesztusát illeti, sokkal erőteljesebben hat a környezetre a csoportos megnyilvánulás, mint az egyéni kísérlet. A még nem teljesen kiforrott személyiség — s jelen esetben ilyenről van szó — magára hagyva, bátorító visszajelzések nélkül, hamar elbizonytalanodik. Ha a tizenéves saját szavainak, gesztusainak megnyugtató tükörképét látja társaiban, biztonságérzete megerősödik, védekező hivatkozásaiban pedig mintegy öngazolásként utalhat annak a csoportnak az egyneműségére, ahová tartozik. Védekező hivatkozásokra ugyanis lépten-nyomon szükség van, hiszen a felnőttek többnyire megkérdőjelezik avagy éppenséggel rosszalják ezeket a viselkedésbeli megnyilvánulásokat. „Ezt X is így csinálja; Y-nak is ilyen van”. Azonban ez a fajta védekezési mechanizmus ritkán bizonyul sikeresnek, hiszen a felnőtt egyöntetűségében ítéli meg/el a fiatalok viselkedését. A hivatkozások viszont jók arra, hogy a kifogásolt viselkedésről való beszélésnek kialakítsák azt a kommunikációs közegét, amelyben a kom-

munikáló partnerek a célbajutás esélye nélkül járják körbe a kényes kérdéseket.

A helyzet tehát, a felek egymáshoz való viszonyulása szempontjából, nem egyértelmű, és innen származnak azok a zavarok, amelyek a találkozási pontokon visszatetszést, elutasítást keltenek. A felnőttek számára zavaró elsősorban a már említett nyilvánosság és az ennek közegebe helyezett magamutogató gesztus. Ez az önfelmutatás a környezetre irányul, azon belül is elsősorban a felnőttekre. Jelentése leegyszerűsített formában a következőképpen fogalmazható meg: „Figyeljetek rám (ránk)! Én (mi) már nem vagyok (vagyunk) gyerek(ek)!”

Hogyan magyarázható az, hogy ennek az ártatlan, akár természetesnek is felfogható „közleménynek” ennyi zavaró hatása van? Harsányság és bizonytalanság az egyik oldalról, nem kevésbé „hangos”, de hatástalan visszautasítás és megtorlás a másik oldalról. Leszükítené és elmosná a probléma lényegét az a megközelítés, amely csak a minden korszakra jellemző nemzedéki ellentét megnyilvánulásának tekintené ezt a jelenséget. Hogy nem csupán erről van szó, olyan példával bizonyítható, amely térben és időben nincs túlságosan messze a tárgyalt jelenségtől, csak annyira, hogy kellő távlatot és összehasonlítási alapot teremtsen. Lássuk, hogyan „vészeli át” a hagyományos paraszti társadalom az ifjú- és felnőttkor közötti átmeneti helyzetet. A fiatalok ebben a helyzetben mindig sebezhetőbbek, érzékenyebbek, tehát támogatásra, segítségre szorúlnak. Ez a segítség természetesen adódott a hagyományos paraszti társadalom életrendjéből. A felnőtté avatás rítusairól van szó, amely helyenként más és más formában ugyan, de lényegét tekintve ugyanazzal a jelentéstartalommal telítődve vezette át az egyént az egyik élethelyzetből a másikba. A tegnap még gyerekeknek tekintett ifjút a legényavatás szertartása valóban felnőtté teszi, vagyis engedélyezi, sőt ettől kezdve előírja számára azt a viselkedésrendet, amelyet eddig tilos volt gyakorolnia. Vonatkozott mindez a munkamegosztásban betöltött szerepre, az udvarlásra, és egy egész sor magatartásformára, amelyeknek gyakorlása vagy nem gyakorlása egyaránt biztosította az egyént és a közösséget afelől, hogy ki hová tartozik, mit kell, illetve mit szabad tennie, s mi az, ami tiltás alá esik. Az egyénnek így nem kellett önállóan keresnie azokat a megnyilvánulási módokat, amelyekkel

demonstrálhatta hovatartozását. Nem is volt szükség a bizonygatásra, hisz a beavatás rítusa után a közösség minden tagja számára természetessé és egyértelművé vált az a tény, hogy az ifjú más korcsoportba lépett. A felnőtt viselkedést nem elvitatták, hanem elvárták tőle. A viselkedési formák pedig pedíg adottak voltak, és úgy hagyományozódtak egyik generációról a másikra, hogy létjogosultságuk nem kérdőjeleződött meg.

Külön vizsgálat tárgyát képezhetné egy sor olyan kérdés, amelyet e problémakör még oly felületes érintése is felvet: az egyén szerepe, elsődleges alárendeltsége a hagyományos típusú közösségekben; ezeknek a közösségeknek a felbomlását előidézö változások; egy új típusú közösség és az egyén egymáshoz való viszonyulásának alternatívái; melyek azok a közösségképzö mechanizmusok, amelyek a megváltozott körülmények között működöképeseknek bizonyulnak. A kérdések sorát lehetne még folytatni, ez viszont jóval túllépné e tanulmány kereteit. Egyetlenegyre kíséreljük meg a választ: a mai tizenévesek néhány spontán csoportosulása milyen közösségteremtö mechanizmusokat működtet, és ezek az eljárások képesek-e igazi közösségeket létrehozni, avagy csak azok látszatát, úgynevezett álközösségeket termelnek ki?

A közösség-vizsgálatok módja ma már szinte áttekinthetetlen. Ám ez a kérdés megközelíthető a rendszerelmélet, a cselekvéseméletet és a kommunikációelméletet összekapcsoló szemléleti kerettel, amelynek konkrét vizsgálatban való alkalmazása használhatónak tűnik.

A hagyományos rendszerelmélet a rendszer és a környezet kapcsolatteremtési lehetőségei alapján végezte el a rendszerek osztályozását. Ezek a kategóriák természetesen ma is érvényesek, de ugyanakkor a szakemberek egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a környezetnek és sokkal jobban figyelnek a rendszer működésére, amelyet a rendszernek a környezettel való kölcsönhatásából próbálnak levezetni (Luhmann 1985). Erre a rendkívül termékenynek ígérkező szemléletre röviden ki kell térnünk azért, hogy körvonalazódjék a későbbi elemzések elméleti kerete.

E szemlélet képviselői a rendszert a környezettől való elkülönülés (differenciálódás) folyamatában definiálják. Ez az elszakadás a környezettől való relatív függetlenséget jelenti, másrészt magán a rendszeren belül differenciáló-

dást termel ki. Ez utóbbinak következménye a rendszer úgynevezett belső környezetének kialakulása, amelynek legfontosabb ismérve az, hogy alkalmas a rendszer továbbépítésére, önálló életre való keltésére. Így „a rendszer mi-
közben megkülönbözteti magát környezetétől, állandóan újraértelmezi önmagát” (Luhmann 1985). Az elkülönöződés folyamatos fenntartása a környezettel való állandó kapcsolattartást jelenti. A rendszert tehát úgy kell fel-fognunk mint a környezet ellenében megszerveződő egységet (ami épp a környezetét használja fel erre a célra), ugyanakkor pedig olyan entitás, amely különbözőségét folyamatosan fenn tudja tartani belső szervezettségének köszönhetően.

Ez az elméleti keret rendszerként tételezi az emberi közösségeket is, s mint ilyen, a „környezettel” való kölcsönhatásukban vizsgálja a közösségek kialakulását, szétbomlását, működési szabályszerűségeit.

Közösségnek tekinthetők-e a tizenéveseknek azok a csoportosulásai, amelyekről a bevezető mondatokban szó volt? Próbáljuk meg behelyezni a fentebb vázolt keretbe ezt a jelenséget. A felületes szemlélő számára is nyilvánvaló, hogy a tizenévesek csoportos viselkedésében egész sor olyan elem van, amely megfelel az előbbieken jelzett elkülönöződési folyamatoknak. Nyelvezetük, gesztusaik, öltözködési szokásaik, térhasználatuk, értékrendjük manifeszt megfogalmazásai mind-mind ilyen tendenciákat foglalnak magukba. Ezen túlmenően meg kell vizsgálni ezt a közösségtípust a rendszer alapvető funkciójának szempontjából is. Ez a funkció abban áll, hogy a rendszer állandóan redukálja környezetének komplexitását. Vagyis a rá irányuló külső környezet elemeiből minél többet kisajátít, úgymond igyekszik ezt a környezetet felszámolni. Mindezzel saját bonyolultságát fokozza és megerősíti azt a képességét, hogy egyre komplexebbé válhasson.

A környezet bonyolultságának redukálásához esetünkben az is hozzátartozik, hogy az a nyelvezet, amit a tizenévesek használnak roppant leegyszerűsített formában nyilatkozik a környezetéről: a felnőttek *ilyenek*, a tanárok *olyanok* stb. Ez a közösségtípus nem vesz tudomást a környezet bonyolultságáról, illetve nem érzékeli azt, s ilyenformán csak a hozzá való viszonyulásának egy jelen idejű és jelen szempontú értékelését nevezi meg: „Nem enge-

dik, hogy... Nem értenek meg, mert...” Az ilyen és ehhez hasonló kijelentések a konkrét helyzetmeghatározások mellett sommás értékítéletet is tartalmaznak. Ezek az értékítéletek szinte bármely adódó helyzetben magyarázatként szolgálnak: „Nem értenek meg, mert ilyenek! Nem engedik meg, mert olyanok!”

A nyelvezet egyszerűsége ilyenformán általánosít, s ebben az általánosító folyamatban a környezetnek sok olyan összetevője kimarad, amely nem illik bele a róla alkotott képbe. Ez a nyelvezet nem rendelkezik olyan kifinomult eljárásokkal, amelyek segítenék használóját abban, hogy eligazodjék a környezet bonyolultságában. Ezért az egyneműsítés egyszerűbb módszerét választja, kiiktatva így a sokféleséget. Mert ha őszintén szembenéznek valós helyzetükkel, a tizenévesek is tudják azt, hogy nem mind „olyanok” a felnőttek, vagyis van köztük megértő, engedékeny, illetve egyik felnőtt sem kizárólagosan „olyan”, hiszen esetenként megértőek és engedékenyek, akár elvi megfontolásból, akár pillanatnyi gyengeségből adódóan. Ezek a vonások viszont nem illenek bele a felnőttek közösségéről alkotott és forgalmazott képbe. Elhelyezésük, a kialakított kép végiggondolását és újraértelmezését igényelné, de mivel erre nem kerül sor, az összképet zavaró elemek egyszerűen kiiktatódnak.

Az érem másik oldalát is megvizsgálva úgy tűnik, hogy a viszonyulási módok felerősítik egymást. Vagyis a rendszerkörnyezet — a felnőttek közössége — is roppant egyoldalúan viszonyul a tizenévesek közösségéhez. Csak egyetlen oldaláról mutatkozik meg, eleve kizárva azt a lehetőséget, hogy a „gyerekekkel” valóban megértesse önmagát. Tartózkodik attól, hogy a dolgokat a maguk bonyolultságában tárja eléjük, nem tartva őket elég éretteknek, megfontoltaknak. Elképzelése szerint hűjával vannak azoknak a képességeknek, amelyek segítségével megérthetnék a bonyolult kérdéseket. Ez a szemlélet olyan csapdát rejteget, amelyben mindkét fél egyformán belesik: az éretlennek tartott ifjú, mivel soha nem kerül a nehéz kérdéseket megoldó helyzet kényszerébe, valóban infantilizálódik; ezt a felnőttek pedig mint megdöbbentő, és a mindennapi életvitelt valóban zavaró hiányosságot érzékelik.

A mindkét fél részéről végbemenő leegyszerűsítés a nyelvezetet is szinte a végletekig leredukálja, így alakul-

nak ki azok a nyelvi sztereotípiák, amelyek a két fél közti kommunikációs kapcsolatokat jellemzik.

Mindezekből végül is levonható az a következtetés, hogy ezekkel az eljárásokkal (a környezet elemeinek figyelembe nem vétele, leegyszerűsítése stb.) valójában nem lehet csökkenteni a rendszer környezetének bonyolultságát, esetleg csak annak a látszatát kelteni, hogy ez a másik rendszer egyszerű és minden nehézség nélkül áttekinthető. Az áttekinthetőség látszatát elsősorban a környezetről való beszélés, vagy a vele való kommunikálás nyújtja. Ezek a beszélések megerősítik a másik félről kialakított egysíkú, vagyis hamis képet, viszont a saját magukról alkotott kép sem lesz tisztább ettől, mert szinte kizárólagosan a szembenállást hordozó elemek kapnak benne helyet. A másságok tehát, amelyek megkülönböztetik az egyik közösséget a másiktól, nem mint önmagukat erősítő, hanem mint egyiket a másikkal szembeállító részek funkcionálnak.

Egy másik eszköz, amellyel a rendszer környezete bonyolultságát csökkenteni tudja az, hogy egyre több elemet és kombinációs lehetőséget von el környezetétől. Ezzel az eljárással egyúttal fokozza saját bonyolultságát és azt a képességét, hogy bonyolultabbá váljék.

Esetünkben a környezeti elemek elvonása utánzás formájában valósul meg. A tizenévesek már nem gyermekmivoltukat demonstrálva, a környezetből veszik a viselkedési mintákat. Ez természetesen nem egyszerű folyamat. Először is nem mindent vesznek át, csak azt, amit reprezentatívnak vélnék, ám nem feltétlenül a rendszer működését alapvetően biztosító lényeges elemeket. A cigarettázás, a késői mozibajárás, a felnőtt ruhadarabok viselése önmaga környezetéből kiszakítva nem a rendszert erősítő, hanem inkább disszonáns elem lesz. Érdekes módon a felnőttek világából átvett viselkedési minta így válik az érettség jele helyett az éretlenség, a meggondolatlanság kihívó megnyilvánulásává. A környezetnek meg is vannak minderre a megfelelő nyelvi sztereotípiái: „Erre még ráérsz! Ez még nem neked való!”, és a lesújtó „Te még gyermek vagy” megjegyzés. Mindezekhez még az is hozzájárul, hogy a tizenéves valóban elég sután, bizonytalanul bánik ezekkel az átvett, számára is még kissé idegen elemekkel. Hiszen a gyerek-szerep, amelyet még neki szánnak, de amelyet már visszautasított, fel van oldva az őt körülvevő

világban: a családnak még önmaga lábán megállni nem tudó, eltartott tagja; iskolába jár, ahol diákként egész sor rendszabályt kell betartania. Tisztában van alárendelt helyzetével, az adott környezetben történő kibújási lehetőségei, kísérletei viszont egyik fél számára sem erősítik meg igazán a vágyott szerepbe való beilleszkedés sikerét. A közösség tehát ezekkel az átvett elemekkel nem erősödik, csupán felszíni jegyeiben mutatja koherensnek önmagát.

A rendszerelmélet egyik fontos megállapítása, hogy a környezet mindig több lehetőséget kínál, mint amennyit a rendszer meg tud valósítani. Válogatnia kell, ami azzal jár, hogy a lehetőségek egy részét visszautasítja, mint önmagába be nem építhető, illetve beépítésre nem érdemes elemet. Mint ahogy már szó volt róla, a tizenévesek közössége eleve lemond arról, hogy a környezetet a maga bonyolultságában érzékelje. Ilyenformán sokkal több alternatívát visszautasít, mint amennyit választ és felhasznál. Mivel ilyen nagy a visszautasított lehetőségek száma, a környezet bonyolultsága nem csökken és a rendszer nem növeli saját komplexitásának fokát sem. Ugyanakkor a már említett módon a tizenévesek közössége számára a felnőtt környezet roppant leegyszerűsített formában jelenik meg. De — akár tudomásul veszik, akár nem — a visszautasított alternatívák potenciális veszélyhelyzetet jelentenek a közösségre nézve. Minden környezeti elem, amely valamilyen oknál fogva nem építhető be a rendszerbe, mint egy ismeretlen és kifürkészhetetlen lehetséges támadó leselkedik a rendszer horizontján. Vizsgált közösségünk, bármennyire is igyekszik sok mindent tudomásul nem venni, számol ezzel a veszéllyel, hisz naponta érzi a ráirányuló támadásokban. A családi környezet, az iskola megjegyzései, utasításai, tiltásai és büntetései a közösséget támadó megnyilvánulásokként jelentkeznek. Sok lehetősége nem lévén, a rendszer úgy védekezik ez ellen, hogy a veszélyeztetettség, a megtámadottság érzését *rendszerformáló tényezői* közé emeli. Mivel eleve valami másnak az ellenében létezik, a szembenállást szinte a végsőkig kielezi és létezésének egyik feltételeként működtetni. Úgy tűnik tehát, hogy közösségteremtő ereje van minden olyan megnyilvánulásnak, amely valamilyen formában lereagálja a felnőttek környezetének támadásait. Ez a lereagálás a nyílt engedetlenségtől az alig észrevehető

arcfintorig sokféleképpen jelentkezhet. S ha mindez a közösség nyilvánossága előtt történik, az együvé tartozás jeleként is elkönnyvelhető. Persze kérdéses az, hogy az ilyen-szerű megnyilvánulások elegendők-e a közösségi érzés kialakításához és megerősítéséhez? Ha túlsúlyba kerülnek, illetve nem alakulhatnak ki másfajta közösségformáló tényezők és mechanizmusok, a közösség nem is tekinthető valódi közösségnek, stabilitási foka is nagyon alacsony.

A rendszerelmélet megállapítása szerint az a rendszer életképes, amely alkalmazkodóképességét, rugalmasságát állandóan növelni tudja. Ha kimondottan csak stabilitásra törekszik, saját létezési lehetőségét számolja fel. Ez a törekvés azt jelenti, hogy a rendszer már meglévő elemkészletét és azok működési szabályzatát konzerválja újra és újra, minden energiáját a változatlan megmaradás érdekében mozgósítva. Ennek következménye a rendszer megmerevedése, amely ebben a formájában védtelen a rá irányuló külső tényezőkkel szemben. Ha a közösség csak egy bizonyos védekezési stratégia folyamatos megerősítésén fáradozik, az őt körülvevő környezet állandóan változó hatásaival szemben tanácstalan és tehetetlen lesz, az egyértelmű stabilitásra való törekvése a máról holnapra élés alternatívájához vezethet. Rövid távú berendezkedéshez, amely nem a távlatokat, hanem a túlélést tűzi ki célul. Ez a cél természetesen nem tudatosul, de az a mód, ahogyan ez a közösségtípus megszervezi működését, erre enged következtetni. Túl kell élni a környezet támadásait: a tiltásokat, a szidásokat, a számonkéréseket, a büntetéseket, ha ezek folyamatosan érik őket a szülők és az iskola részéről. A célként tételezett túlélés a közösség védekezési mechanizmusaiban ölt testet. Először is a tizenéveseknek érezniük kell, hogy ez a „támadássorozat” szándékaiban értük is működik. Az egyénre nézve nem kimondottan veszélyes, inkább a nem kívánatos közösségekre irányul, illetve az egyén ilyen közösséghez való tartozását próbálja megakadályozni. Jól tettenérhető ez a szándék az ilyen-szerű megfogalmazásokban: „Micsoda társaságba jársz te!? Válogasd meg jobban a barátaidat! A haverjaid vesznek rá minden rosszra! Többet meg ne lássalak velük!” A védekezés csak egyéni akcióként és nem közösségi tettként jöhet létre. Ritka kivételes esetben kerülhet csak sor csoportos tiltakozásra, szembenállásra. Ha elő is fordul ilyen,

ez nem szemtől szembeni, hanem hátmögötti, bújkáló akció.

Az egyéni védekezésnek állandóan a közösségre kell hivatkoznia, ha el akar érni némi hatást. A már említett „Más is így tesz”, „Másnak ezt megengedik” és ezekhez hasonló utalások olyan védekezési formák, amelyek egyének ugyan, de a hátreret biztosító közösség nélkül nem jöhetnek létre.

A környezeti elemekből való válogatás is eleve a vélt önmegerősítés szándékával történik. A kiválasztás és elutasítás szempontjai ugyanis a következők: pillanatnyilag ez nekem jó vagy nem jó, illetve: ez engem véd vagy ellenem irányul. A kizárásos módszer azt eredményezi, hogy a környezet elemeinek jó része kritikai újragondolás nélkül kirekesztődik, mint a közösség létezését fenyegető elem. Pedig ezek az elemek akkor jelentenek kisebb veszélyt a szóbanforgó közösség számára, ha jobban odafigyelne rájuk és magához idomítva beépítené őket saját elemkészletébe. Így olyan rugalmasságra tehetne szert, amely az esetleges támadások ellen valódi védelmet nyújtana.

A környezet — a felnőttek világa — nem bővelkedik a „támadásfajták” változatosságában, többnyire ugyanazokat a formákat alkalmazza unos-untalan. Érti is lehetőségeinek korlátozottságát, de igazán hatásos módszerek nem állnak rendelkezésére. A tehetetlenség és annak tudata vezet el a már idézett nyelvi sztereotípiák gyakori és egyre ingerültebb ismétléséhez, amelynek a hatástalanságát a felnőtt is érzi, de a helyzet kényszerének engedve, újra és újra él velük. Közülük néhányat már idéztünk, de a sort folytatni lehetne: „Tanulj, ne örökké a magnót bögesd! Ezt a ruhát többé meg ne lássam rajtad! Adok én majd neked barátokat!” stb., stb.

Ezek a támadások valójában nem akarnak egyebet, mint az illető közösség jellegzetes vonásait megszüntetve, azt magához hasonlóvá tenni. Ebbe a harcba önmaga világának olyan elemkészletét veti be, amely végül is eredménytelennek, hatástalannak bizonyul. Kiszámú, ugyanakkor egymásnak ellentmondó elemeket is tartalmaz — hadrendbe állításuk pedig olyan kontextusban jön létre, amely csak az ellentéteket ütközteti össze anélkül, hogy az egymásrafigyelést, a megértést lehetővé tenné. A felhasznált elemek kiválogatása itt is kihagyásos módszerrel

történik, csak az ellentétek kimutatását célozza, hogy ezáltal saját igazát és felsőbbrendűségét bizonyítsa. Nem kerülnek be tehát olyan összetevők, amelyek — épp ki nem élezettségük okán — talán hatásosabbak lennének.

A játszma tehát mindkét oldalról ugyanazokkal a mechanizmusokkal folyik. Az egyének, mikor itt is, ott is szembekerülnek egymással, magukat az illető közösség képviselőjének tekintik. Hosszas lenne kitérni arra, hogy ebben a közösségi szereptudatban az egyéni, de még az igazán közösségi tulajdonságok is miért redukálódnak le ilyen nagy mértékben. A szakirodalom (Cohen, 1983) megállapodásos kapcsolatok néven tartja számon az olyan közösségeket, amelyekben a személyiségnek csak egy része, nem az egésze van jelen. Talán nem túl nagy merészség azt feltételezni, hogy ezek a közösségszerű csoportosulások — mindkét oldalon — csak az egymással való szembenállás kényszerében egységesülnek, de ez a kényszer nem elegendő ahhoz, hogy valódi közösségeket kovácsoljon össze. Ezt a megállapítást támasztja alá az rendszerelméleti törvényszerűség is, miszerint egy rendszer — esetünkben egy közösség — annál stabilabb minél bonyolultabb, és annál bonyolultabb, minél több alkotóelemet és kapcsolódási lehetőséget tartalmaz. Különleges figyelmet igényelnek azok a közösségek, amelyek nagyon kisszámú elemkészlettel és még kevesebb kapcsolódási lehetőséggel rendelkeznek. A pedagógusnak tudnia kell, hogy ilyenkor az egyén személyiségének csak egy kis részével van jelen a közösségben. Hiszen ezek a fiatalok közel sem annyira egysíkúak mint amilyeneknek közösségi megnyilvánulásaikban mutatják magukat. Közösséggé szerveződésük folyamatában ők is eleve csökkentett elemkészlettel lépnek fel. Mivel közösségük éltető eleme — s paradox módon a közösség gyengeségének oka is — a szembenállás és a demonstráció, csakis olyan összetevőiket működtetik, amelyek ezt a funkciót szolgálják. Az egyének külön-külön gazdag elemkészlettel rendelkeznek, de ezeknek nagy része nem alkalmas ennek a típusú rendszernek a működtetésére. Általánosítás szándéka nélkül idézzük a következő példát: ha egy gyerek rendszeresen tanul vagy ráadásul szeret is tanulni, ezt a tulajdonságát a kortárscsoportbeli közösségben nem ajánlatos hangoztatnia, hisz ez a közösséggel szemben áruháznak minősülne, és rásütnék az elítélést tartalmazó „stréber” címkét. Iskolában órák előtt a tanárelleenség

közös összehangolódásának perceiben („Bár ne jönne a tanár! Bárcsak ne lenne megtartva az óra!”) erkölcsösebb a „Semmit nem tanultam!”-szerű kijelentés, mint a „Mindent tudok”, még akkor is, ha az „ellenséggel” (tanárral) való szembesülés (felelés) pillanatában ennek az ellenkezője derül ki, vagyis hogy az illető jól tudja a leckét. Mert ez megmagyarázható a következőképpen is: nem tanult, de ügyes, nem lehet kifogni rajta, a nehéz helyzetekben jól feltalálja magát. Ezek és az ehhez hasonló megnyilvánulások az illető közösség normái szerint inkább elfogadhatók, mint a bevallott igyekvés, amely a közösségből való kizárás veszélyével, legalábbis a közösségen belüli presztíz csökkenésével fenyegeti az egyént. A tizenéves tehát kénytelen személyiségi vonásainak egy részét háttérbe szorítani a közösségi életben való részvétele, illetve a közösségi élet zavartalan működése kedvéért.

Mindezek után felvetődik a kérdés: ez a közösségtípus milyen cselekvési lehetőségeket biztosít tagjai számára? A már idézett rendszerelméleti szempontok alapján egy közösség annál komplexebb minél több cselekvési lehetőséget képes nyújtani tagjai számára és fordítva: minél több a cselekvési lehetőség annál komplexebb, illetve stabilabb a közösség. A vizsgált közösségtípus, mivel elég alacsony bonyolultsági fokon áll, kevés cselekvésre ad alkalmat és lehetőséget. Ez a „szegénység” egyaránt vonatkozik a cselekvések számára és változataira. A szembenállás szervezőlével működtetett közösség szinte kizárólagosan csak olyan cselekvési formákat kínál, amelyeknek fő alkotóeleme az elkülönböződés, a szembenállás. (Nyelvileg érdekes módon ragadható meg a helyzet paradoxona: szemben-állás, amely cselekvésként tételeződik.)

A fentieket alátámaszthatja egy olyan megfigyelés, amely a tizenévesek élményfelidézési szokásával kapcsolatos. Az élmények fontos szerepet játszanak az összetartozás tudatának megerősítésében (Mérei 1975). A közösségi felidezés minden egyes alkalommal telítődik az illető élmény indulati, érzelmi színezetével. A közösség tagjai így képesek több alkalommal újraélni a már lezajlott, de valamiért fontosnak minősülő eseményt, s az újraátélés magas hőfokon történik. A felidezésnek ez a telítettsége az együvértartozás érzésének, tudatának megerősítésén túl újabb cselekvésekre is ösztönözhet. Ese-

tünkben a közös élmények nagy része az „ellenséggel” (a felnőttek világával, mint környezettel) való „kitolás” momentumaiból áll össze. Olyan közösségi élmények ezek, amelyek szinte kizárólagosan az ellenállást, a „harcban” való fölülkerekedést hivatottak demonstrálni: „Én erre azt mondtam, hogy... Akkor mi hirtelen... Erre majd lefordult a székről... Leesett az álla... Kivörösödött dühében...” stb, stb. Az ilyenszerű utalások igen gyakran valódi élményközösséget hoznak létre, körük viszont zárt, önmaga körül forgó. Ha serkent is újabb közösségi cselekvésekre, akkor sem a továbblépés, a másság jegyében történnek ezek, hanem inkább ismétlik a régi, már eljátszott eseményeket egy igen kis számú elemkészlet eléggé szűk variációs lehetőségeivel.

A környezet — a felnőttek világa — a tizenévesek közösségeit kizárólagosan a felmutatott jegyek alapján ítéli meg, hogy tehát az illető közösségek tagjai a másik közösséggel szemben milyennek akarnak látszani. Ez a törekvés mindig túllép önmagán, hisz görcsös erőfeszítéssel azt szeretné bizonyítani, hogy a szóbanforgó közösség más, mint amilyenek környezete hiszi. A szándékos magamutogatás túlhajtottsága időnként erős torzulásokkal jár, s ezek többé-kevésbé meghamisítják a közösségről és tagjairól alkotott képet. A „felszín játéka” a mindennapi viselkedés síkján olyan gyakorlatot eredményeznek, amely egyneműsíti a közösség tagjait. Ez a gyakorlat mintegy „alajátszik” a felnőtt környezet elvárásának, amely amúgy is hajlamos arra, hogy az egyéni vonásokat ne vegye észre. Pedig azok léteznek, búvópatakként újra és újra felbukkannak, s az a külső szemlélő, aki nemcsak a hangoskodást, a feltűnősködést látja és keresi a tizenévesekben, azt is észreveszi, hogy a „felszín játéka” mögött sok más vonás is rejtőzik. A külső és belső forrásokból egyaránt táplálkozó „közösség-kép” azonban rendkívül erős. Életképességét nemcsak e közösség mindennapi működése biztosítja, hanem a tizenévesek közösségeiről való hétköznapi és tudományos „beszélés” is, amely gyakran sommás értékítéletekbe ágyazza ezt a jelenségekört. A közösségek működésére irányuló — gazdag hazai tapasztalatokra visszanyúló — módszeres antropológiai elemzés feladata az, hogy mind e közösségek életét, mind pedig a róluk való beszélést alapos vizsgálat tárgyává tegye.